

UOT:37.

TƏHSİL SİSTEMİNDƏ YENİ ÇAĞIRIŞLAR

*dosent Məmmədov Sabir Rüstəm oğlu, dosent Cəfərov Fazil Tatarxan oğlu,
Məmmədov Vilayət Sabir oğlu k.ü.f.d.
ADPU-nun Ağcabədi filialı,
ARETN-akademik M.Nağıyev adına KQÜKİ nun b.e.i.
vilayetmemmedov1980@mail.ru,
faziljafarov@yahoo.com*

Xülasə: Qloballaşma, sürətlə inkişaf edən texnologiyalar, demografik dəyişikliklər və əmək bazarındakı transformasiyalar müasir təhsil sistemini dərin şəkildə təsirə məruz qoyur. Ənənəvi təhsil modelləri bu dəyişikliklərə adekvat cavab vermədikdə, nəticədə bacarıq boşluqları, tədris keyfiyyətinin azalması və sosial bərabərsizlik kimi problemlər ortaya çıxır. Bu məqalədə təhsil sisteminin qarşılaşdığı əsas çağırışlar sistemli şəkildə araşdırılır, onların səbəbləri və mümkün həll yolları elmi müstəvidə təhlil olunur.

Açar sözlər: təhsil islahatı, rəqəmsal transformasiya, 21-ci əsr bacarıqları, inklüzivlik, davamlı inkişaf, müəllim hazırlığı.

Ключевые слова: реформа образования, цифровая трансформация, навыки XXI века, инклюзивность, устойчивое развитие, подготовка учителей

Keywords: education reform, digital transformation, 21st century skills, inclusion, sustainable development, teacher training.

Giriş

Müasir dövr yeni reallıqlar dövrüdür: texnologiya hər gün dəyişir, informasiya axını misli görünməmiş şəkildə artmaqdadır. Bu reallıq təhsilin həm məqsədini, həm də metodikasını dəyişməyə məcbur edir. Əgər keçmişdə təhsil əsasən bilik ötürülməsinə yönəlmişdisə, bu gün təhsil həm də bacarıqların formalaşdırılmasına, yaradıcı və tənqidi düşüncə, qlobal səviyyədə rəqabətə davamlı fərdlərin yetişdirilməsinə xidmət etməlidir.

Mövcud təhsil sistemləri bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda aşağıdakı yeni çağırışlarla üz-üzədir:

Süni intellekt (AI), avtomatlaşdırma, artırılmış reallıq (AR), virtual sinif otaqları və digər rəqəmsal texnologiyalar təhsilin bütün səviyyələrinə təsir edir. Bu dəyişikliklər:

✓ *Müəllimlərin və şagirdlərin rəqəmsal savadlılıq səviyyəsinin artırılmasını zəruri edir;

✓ Təhsil məzmunununun rəqəmsal formatda əlçatan olmasını tələb edir;

✓ Ənənəvi sinif modellərinin dəyişməsinə gətirib çıxarır (hibrid təhsil, distant öyrənmə, adaptiv təlim platformaları).

Əmək bazarında sadəcə nəzəri biliklər deyil, aşağıdakı bacarıqlar ön plana çıxır:

✓ Kritik düşüncə

✓ Yaradıcı yanaşma

✓ Rabitə və əməkdaşlıq

✓ Rəqəmsal bacarıqlar

✓ Problem həll etmə qabiliyyəti

Bunlar kurikulumlara inteqrasiya edilməli və qiymətləndirmə sistemləri bu bacarıqları ölçəcək şəkildə yenidən qurulmalıdır.

Dünyanın aparıcı universitetləri və təhsil modelləri ilə rəqabət aparmaq üçün:

✓ Təhsilin beynəlxalq akkreditasiyadan keçməsi,

✓ Məzunların **PISA, PIRLS, TIMSS** kimi beynəlxalq qiymətləndirmə göstəricilərində uğur qazanması,

✓ Xarici dil tədrisinin gücləndirilməsi vacibdir.

Kənd və şəhər məktəbləri, oğlan və qız uşaqları, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar arasında təhsil bərabərsizliyi çağırış olaraq qalır. Bu istiqamətdə:

✓ İnklyuziv təhsil mühitinin yaradılması,

✓ Regionlara infrastruktur yatırımı,

✓ Az təminatlı ailələrin uşaqları üçün dəstək proqramları həyata keçirilməlidir.

Təhsildə keyfiyyətin əsasında müəllim dayanır. Müasir müəllim yalnız bilik ötürən deyil, eyni zamanda:

✓ Facilitator (öyrənməni yönləndirən),

✓ Mentor (məşqçi və dəstəkçi),

✓ Texnoloji vasitələrdən istifadə edən peşəkar olmalıdır.

Bu isə müəllim hazırlığının və müəllimlərin karyera inkişafının yenidən dizayn edilməsini tələb edir.

İqlim dəyişikliyi və ekoloji problemlər XXI əsrdə təhsilin yeni fokus nöqtələrindədir. Məktəblərdə:

✓ “Yaşıl məktəb” konsepsiyası,

✓ Ekoloji təhsilin kurikulumuna daxil edilməsi,

✓ *Davamlı inkişaf məqsədlərinin (DİM - SDG) inteqrasiyası labüddür.

Azərbaycanın davamlı inkişafını təmin etmək, gələcək inkişafın neft amilindən asılılığını azaltmaq indi qarşıda duran əsas vəzifələrdən biridir. Bununla bağlı strateji hədəfləri müəyyən edən zəruri normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilmiş və yeniləri də hazırlanmaqdadır. Prezident İlham Əliyev 2021-ci il fevralın 2-də “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalayıb. Sərəncamda qeyd olunur ki, müstəqil Azərbaycan iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni inkişafının tarixi dönüş mərhələsini yaşamaqdadır. Ölkədə həyata keçirilən məqsədyönlü sosial-iqtisadi islahatlar milli iqtisadiyyatın güclənməsini və müasirləşməsini təmin edib. Son 17 ildə dinamik inkişaf əsasında ölkə iqtisadiyyatının həcmi 3 dəfədən çox böyüyüb, güclü sosial-iqtisadi infrastruktur yaradılıb, demoqrafik artım şəraitində yoxsulluq səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə azalıb, Azərbaycan yuxarı orta gəlirli dövlətlər qrupunda möhkəmlənib.

Qəbul edilən sənəddə ən mühüm məsələlərdən birinin də rəqabətədavamlılıq olduğu göstərilir. Rəqabətədavamlılığın çox mühüm iştirakçısı olan insan kapitalına xüsusi diqqət yönəldilir. Sənəddə əsas hədəflərdən biri də insan kapitalına verilən önəmlə bağlıdır. İnsan kapitalını formalaşdıran amillərə önəm verilməklə onlar üzərində fokuslanılır. Bu prioritetin uğurla reallaşdırılması üçün aşağıdakı üç məqsədə nail olunması nəzərdə tutulur:

1. XXI əsrin tələblərinə uyğun təhsil.

2. Yaradıcı və innovativ cəmiyyət.

3. Vətəndaşların sağlam həyat tərzini.

Sənəddə qeyd edilir ki, dünyada artan rəqabətə davam gətirə bilmək üçün iqtisadiyyatın uzunmüddətli inkişafı müasir və güclü təhsilə arxalanmalıdır. Məhz təhsil vasitəsilə insan kapitalının milli sərvətdə iştirak payı davamlı şəkildə artırılmalıdır. Strateji dövrdə kompetensiya, sosial vərdişlər və bacarıqların harmoniyada inkişafına əsaslanan “ömürboyu təhsil”ə xüsusi önəm verilməlidir. Erkən və məktəbəqədər təhsilin əhatə dairəsi genişlənməli və mərhələlərlə müvafiq yaşda olan bütün uşaqları əhatə etməlidir.

Cəmiyyətin inkişafının təminatçısı olan ümumi təhsilin gücləndirilməsi üçün təhsil sistemində gedən modernləşmə davam etdirilməli, məzmun islahatları dərinləşməli, integrativ tədris təcrübəsi inkişaf etdirilməlidir.

Təhsil sistemi gənc nəsli gələcək rəqəmsal texnologiyalar dövrünə hazırlamaq üçün onlara məktəb yaşından rəqəmsal səriştələrin aşılmasına diqqət yetirməli, indikindən əsaslı şəkildə fərqlənən yeni bacarıqlar, ixtisaslar və peşələr verməlidir.

İnsanların yüksək keyfiyyətli təhsil almaq imkanları genişləndirilməli, kadr hazırlığı əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşmalıdır, peşə hazırlığı sisteminin inkişaf etdirilməsi tədbirləri çərçivəsində beynəlxalq sertifikatlarla uyğun mütəxəssislər hazırlanmalıdır.

Güclü təhsil hesabına yüksək peşə bacarıqlarına malik insan kapitalı yaratmaq üçün ali təhsil müəssisələrinin beynəlxalq səviyyədə keyfiyyət baxımından rəqabətə davamlığı təmin olunmalıdır.

Göründüyü kimi sənəddə insan kapitalının formalaşdırılması və bilik iqtisadiyyatına əsaslanan yeni təhsil sisteminin, mühitinin və mexanizminin yaradılması, təhsilin bütün pillələri və səviyyələri üzrə həyata keçiriləcək lazımı fəaliyyət istiqamətləri əksini tapmışdır.

Hazırda təhsilin inkişafı istiqamətində əsaslı islahatlar həyata keçirilsə də, bütövlükdə tam və arzuolunan inkişafa nail olmaq hələ ki, mümkün olmamışdır. Bu baxımdan, ölkəmizdə təhsil sahəsində həllini gözləyən problemlər var və onların aradan qaldırılması vacibdir. Onu da qeyd edək ki, ali təhsil sahəsində üzə çıxan problemlər digər təhsil pillələri ilə sıx bağlıdır və onun həlli yalnız özünə bağlı deyil. Ona görə də ali təhsil sferasında olan problemlərin həlli digər təhsil pillələrində olan çatışmazlıqlarla birlikdə mümkün ola bilər[1:2]r.

Ümumi olaraq Azərbaycanın təhsil sistemində olan problemləri aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

- Təhsil sisteminin bütün mərhələlərində müxtəlif fənlər üzrə müəllim çatışmazlığı hələ də tam olaraq həll olunmamışdır;

- Ölkəmizdə məktəbəqədər təhsilə cəlb olunma səviyyəsi aşağıdır. Belə ki, məktəbəqədər təhsillə əhatə səviyyəsi 32%-ə çatıb. 2021-ci ildə kəndlərdə qeydiyyat səviyyəsi şəhər ilə müqayisədə (müvafiq olaraq 20,1% və 44,8%) aşağı olmuşdur;

- İlk peşə-ixtisas və orta ixtisas təhsili kurikulumları müasir tələblərə cavab vermir;

- Səriştəyə əsaslanmayan, əmək bazarında yetərincə rəqabətli olmayan əmək haqqı sistemi və maddi stimullaşdırma mexanizmlərinin adekvat olmaması təhsildə müəllim amilinin inkişafına mənfi təsir göstərmişdir;

-Təhsil sistemində tənzimləmə, idarəetmə və nəzarət funksiyalarının dəqiq müəyyən edilməmişdir;

- Ali təhsil müəssisələrində Boloniya sistemi ilə yanaşı köhnə tədris metodlarının da tətbiqi tədrisin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur;

- Məktəblərdə və ali təhsil müəssisələrində xarici dillərin tədrisinin aşağı səviyyəsi ölkədə təhsil alan tələbələrə dil biliyini inkişaf etdirməsi üçün əlavə kurslara üz tutmağa məcbur edir;

- Orta təhsil müəssisələrində tədrisin kifayət qədər effektiv təşkil edilməməsi səbəbindən məktəblərə paralel olaraq repetitorluq kursları sürətlə artmaqdadır[2:3].

- Ali təhsil müəssisələrində əmək bazarının tələblərinə uyğun olmayan, səmərəsiz kadr hazırlığı ölkədə bəzi sahələrdə kadr çatışmazlığı ilə, bəzi sahələrdə isə işsizlik probleminin yaranması ilə nəticələnmişdir;

- Ali təhsil müəssisələrini bitirənlərin işlə təmin olunması istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyətin zəif aparılması təhsil sisteminin ən böyük problemlərindən biri hesab oluna bilər.

Beləliklə, ölkəmizdə təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi istiqamətində davamlı addımlar atılsa da, bu və ya digər problemlər hələ də öz həllini tapmamışdır. Lakin bu

problemlərin həll olunması ölkənin davamlı inkişafı üçün vacibdir. Buna görə də ölkə rəhbərliyi bu istiqamətdə ardıcıl tədbirlər həyata keçirir.

Təhlil və Müzakirə

Azərbaycan təhsil sistemində son illər ərzində bir sıra müsbət dəyişikliklər müşahidə olunur[4:5]:

✓ Rəqəmsal təhsil platformalarının (məsələn, “Khan Academy Azərbaycan”, “Virtual məktəb”) tətbiqi;

✓ Milli Kurikulumun yenilənməsi, STEAM tədrisinə keçid;

✓ “Təhsildə inkişaf və innovasiyalar üzrə qrant layihəsi” çərçivəsində müəllim təşəbbüslərinin dəstəklənməsi;

✓ PISA PISA (Programme for International Student Assessment), və digər beynəlxalq qiymətləndirmələrdə iştirakın artırılması.

Bununla belə, aşağıdakı problemlər hələ də aktualdır:

✓ Regionlar üzrə təhsil keyfiyyətində fərqlər;

✓ Müəllim hazırlığı və xidmətdə olan müəllimlərin müasir metodikaya keçid çətinlikləri;

✓ Rəqəmsal bərabərsizlik (internetə çıxış, texnika çatışmazlığı);

✓ Şagirdlər arasında motivasiya və öyrənmə mədəniyyətinin zəifliyi.

Təhsildə bu və ya digər problemlərin azaldılması üçün aşağıdakı perspektiv tədbirlərin görülməsi təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan yarada bilər:

- Yeni kurikulumların hazırlanması və tətbiqi;

- Dərslərin təkmilləşdirilməsi və müasir dövrə uyğunlaşdırılması, xüsusən ali təhsil müəssisələrində sovet dövründən qalma dərslərin yeniləri ilə əvəz olunması;

- Ali təhsil müəssisələrinə ixtisas seçimi prosesinə daha ciddi nəzarət olunması, xüsusən əmək bazarının tələbi ilə üst-üstə düşməyən ixtisasların başqaları ilə əvəz olunması, eləcə də abituriyentlərə ixtisas seçimi öncəsi ixtisaslarla bağlı ətraflı məlumatların verilməsi (ixtisasların gələcəkdə abituriyentlərə nə qazandıra biləcəkləri, iş prosesində hansı işləri görəcəkləri haqqında ətraflı məlumatları əks etdirən broşuraların yayımlanması ixtisas seçimi səhvlərinin aradan qaldırılmasına yardımçı ola bilər);

- Ali təhsil müəssisələrində tətbiq olunan Boloniya sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- Müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi və daha gənc kadrların tədris prosesinə cəlb olunması;

- Ucqar kəndlərdə yeni məktəblərin inşası və burada təhsilə cəlb olunma səviyyəsinin yüksəldilməsi (xüsusən qızların təhsilə cəlb olunması istiqamətində ardıcıl fəaliyyətin həyata keçirilməsi);

- Orta və ali təhsil müəssisələrində xarici dillərin tədrisinə yerli müəllimlərlə yanaşı xaricdə təhsil almış, eləcə də xarici müəllimlərin cəlb edilməsi və ya xarici dil müəllimlərinin peşəkarlıq səviyyəsini artırmaq üçün onların müvafiq ölkələrdə kurs keçmələrinə imkanlar yaradılması[6:7];

- “Müəllimlərin əlavə qazanc mənbəyi axtarması” probleminin həlli üçün əməkhaqlarının yüksəldilməsi, eləcə də, stimullaşdırıcı mexanizmlər və səmərəli monitoring sistemi vasitəsilə müəllim fəaliyyətinin keyfiyyətinin artırılması;

- Təhsildə maliyyələşdirmə sisteminin tədris keyfiyyətinə görə müəyyən edilməsi;

Qeyd edək ki, orta və ali təhsil müəssisələri üçün nəzərdə tutulan bu təkliflərin həyata keçirilməsi dövlət orqanlarının üzərinə düşsə də, bu işdə məktəb müəllimləri və tələbələrin də fəallığı və onların proseslərdə yaxından iştirakı həmin problemlərin həllinin sürətlənməsinə imkan yarada bilər.

Nəticə

Təhsil sistemindəki çağırışlara cavab verə bilmək üçün kompleks, uzunmüddətli və strateji yanaşma tələb olunur. Aşağıdakı təkliflər ön plana çıxır:

- ✓ Müəllimlərin rəqəmsal və pedaqoji bacarıqlarının sistemli inkişafı üçün illik minimum təlim saatlarının tətbiqi;
- ✓ STEAM təhsili və layihə əsaslı öyrənmə metodikasının genişləndirilməsi;
- ✓ Regionlarda rəqəmsal infrastrukturun tam təmin olunması və genişzolaqlı internetin məktəblərə verilməsi;
- ✓ Ekoloji və inklüziv təhsilin dərş proqramlarına inteqrasiyası;
- ✓ Təhsil sisteminin beynəlxalq akkreditasiyalar və sertifikatlaşdırma modelləri ilə uyğunlaşdırılması;
- ✓ Şagirdlərin fərdi öyrənmə trayektoriyalarının yaradılmasına imkan verən texnoloji platformaların tətbiqi.

Bu islahatların yalnız dövlət tərəfindən deyil, özəl sektor, QHT-lər və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq şəklində həyata keçirilməsi daha səmərəli olacaq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi (2023). *Milli Təhsil İnkişaf Strategiyası 2022–2030*.
2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Bakı, 2013.
3. . Bunyadova F., Abdulla B. Təlim və tərbiyədə interaktiv texnologiya. Bakı, 2000.
4. İyasov M.İ. (2018). Pedaqoji peşəkarlıq və müəllim səriştəliliyinin müasir problemləri. Bakı, Elm və təhsil.
5. Kazımov N. (2006). Məktəb pedaqogikası. Bakı, Çəşioğlu.
6. Paşayev Ə., Rüstəmov F. (2007). Pedaqogika. Bakı, Nurlan
7. Mehrabov A. və b. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, 2006.

NEW CHALLENGES IN THE EDUCATION SYSTEM

Mammadov Sabir Rustam, Cafarov Fazil Tatarxan,

Mammadov Vilayət Sabir

Summary

Globalization, rapidly developing technologies, demographic changes and transformations in the labor market are deeply affecting the modern education system. When traditional education models do not respond adequately to these changes, problems such as skills gaps, declining teaching quality and social inequality emerge. This article systematically examines the main challenges faced by the education system, and their causes and possible solutions are analyzed scientifically.

НОВЫЕ ВЫЗОВЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Маммадов Сабир Рустамович, Джафаров Фазиль Татархан оглы

Маммадов Виляят Сабир оглы

Резюме

Глобализация, стремительное развитие технологий, демографические изменения и трансформация рынка труда оказывают глубокое влияние на современную систему образования. Когда традиционные модели образования не отвечают этим изменениям, возникают такие проблемы, как дефицит квалифицированных кадров, снижение качества преподавания и социальное неравенство. В данной статье систематически рассматриваются основные проблемы, с которыми сталкивается система образования, а также проводится научный анализ их причин и возможных решений.

Rəyçi: f.ü.f.d., dosent Zeynalov Sahib Adıgözəloğlu
Daxil olduğu tarix 08 oktyabr 2025-c